

УДК 94 (477. 85/87)

ББК 63.3 (4 Укр)46

*Петро Сіреджук***ЯБЛУНІВСЬКИЙ КЛЮЧ У 1752 р.**

У статті аналізується інвентар Яблунівського ключа 1752 р. Галицької Гуцульщини як важливе джерело вивчення соціально-економічних відносин та демографічного розвитку поселень на теренах гуцульського краю в середині XVIII ст. У розвідці досліджується також його практичне значення для дослідження розвою економіки, етнічного складу населення та ономастикону жителів Яблунівщини.

Ключові слова: *інвентар, гуцули, селяни, ремісники, землеробство, тваринництво, податки, Яблунівський ключ.*

Джерел статистично-демографічного характеру, які б висвітлювали соціально-економічний розвиток Галицької Гуцульщини у феодальній добі, збереглося вкрай мало. Виявлення і публікація кожного нового є вкрай важливою і потрібною справою. У вітчизняній науці інвентар Яблунівського ключа 1752 р. досі ніким не досліджувався.

Мета статті – у загальних рисах дати не тільки характеристику документа, а й відтворити соціально-економічний і демографічний розвиток кількох гуцульських поселень у середині XVIII ст. Практичне значення розвідки полягає в тому, що її фактичний матеріал можна використовувати в написанні історичних нарисів гуцульських поселень Яблунівщини та узагальнюючих праць з історії і демографії Галицької Гуцульщини.

У вітчизняних і зарубіжних архівах відомо про п'ять описів цього ключа: 1738, 1745, 1752, 1772 і 1780 рр. Перші два зберігаються в рукописному відділі Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника Національної академії наук України, третій – у фонді О. Чоловського Головного архіву давніх актів у Варшаві, решта – у Центральному державному історичному архіві України в м. Львові [4, арк. 10–91; 5, к. 1–50].

Матеріали першого та другого яблунівських інвентарів дослідники уже ввели в науковий обіг, а про решту лише зроблено невелике повідомлення [1, с. 62–65; 2, с. 5–6].

Опис Яблунівського ключа 4 травня 1752 р. має 50 сторінок рукописного тексту. Він написаний ставропольською мовою з домішкою латинських слів. Текст рукопису – чіткий, каліграфічний, а тому добре читається. Цей документ є найповнішим серед них, що робить його найбільш достовірним джерелом вивчення соціально-економічного розвитку краю в середині XVIII ст. [5, к. 1–50].

Він виявлений весною 1997 р. у фонді Олександра Чоловського Головного архіву давніх актів у Варшаві під час наукового стажування на запрошення Польської Академії наук на кошти фундації Й. М'яновського, за що щиро вдячні польським колегам, особливо Лідії Дияк та Лешеку Заштору.

Яблунівський ключ почав складатися в першій чверті XVII ст. на базі королівського домену, до якого входили м. Володків з 1640 р. – Яблунів та села Космач і Стопчатів, які в 1610–1614 рр. орендував польський шляхтич Матвій Яблоновський, а потім він їх викупив у королівської адміністрації. Пізніше його нащадки до своїх рук прибрали Акришору, Баню Свірську (з 1892 р. – присілок Текучі. – П.С.), половину с. Іспаса (Спаса. – П.С.), а також орендували в держави солеварне село Лючу. Всі вищезгадані населені пункти магнатською родиною Яблоновських були об'єднані в один маєток, який від містечка Яблунів стали називати Яблунівським ключем [3, с. 4].

У Яблунівському ключі 1752 р. за даними інвентарю проживало 546 оподаткованих селянських і міщанських родин, у тому числі 62 єврейських і 484 християнських. Національний склад населення яблунівської околиці Галицької Гуцульщини був в основному однорідний, за винятком Яблунова, у якому євреї кількісно переважали

українців. Польська діаспора ключа була невелика і складалася з губернатора, лісничого, вірогідно, обслуги замку, адміністрації ратуші. З польських селян в яблунівській околиці зафіксовано тільки одну сім'ю Войтка Лясковського, котра проживала в с. Лючі [5, к.2, 26].

Населення Яблунівщини складалося, як свідчить антропонімікон, як з місцевих жителів, так і переселенців із самої Галицької Гуцульщини, Бойківщини, Буковини, Закарпаття, Покуття і навіть з Молдови. Найбільший потік вихідців ішов з Бойківщини. У п'яти населених пунктах Яблунівського ключа осіло щонайменше 16 сімей вихідців з Бойківщини: з Акришори (1), Іспасі (2), Космача (8), Стопчатові (4) і Яблунові (1). Зокрема, в Акришорі жив з родиною Стефан Бойко, в Іспасі – Данило Бойко і Матвій Бойко, в Космачі – Андрусь Бойко, Гринь Бойко, Іван Бойко, Олекса Бойко, Павло Бойко, Петро Бойко, Яцько Бойко і Якуб Бойко, в Стопчатові – Петро Бойко, Стефан Бойко, Іван Боєчко, Нікора Боєчко, а в Яблунові – Дмитро Бойко [5, к.12–13, 15–17, 19–20, 21–22, 25–26, 29–30, 33–38].

Сім'ї переселенців гуцулів з різних околиць краю проживали в Акришорі, Стопчатові і Яблунові. Так, в Акришорі проживав переселенець із с. Брустори Михайло Брусторський. У с. Стопчатові мешкали переселенці з Делятина і Космача: отець Дмитро Космацький та Петро Делятинський, а в містечку Яблунів жили міщани з Надвірні – Олександр Надвірнянський і Федір Надвірнянський [5, к.12–13, 29–30].

Вихідці з покутських сіл Мишин і Сопів Коломийського повіту проживали в Лючі і Стопчатові. У першому селі мешкав Іван Мишинський, а в другому – Ян Сопівський. Із закарпатського міста Рахів у Космач переселився якийсь Ярема, якого космачани за місцем бувшого проживання прозвали в селі Рахівським. Переселенці з Буковини і Молдови осіли в Акришорі, Космачі і Стопчатові. Так, в Акришорі жили Андрій Волошин і Федір Волошин, в Космачі – Кордей Волошин, а в Стопчатові – Іван Волошин [5, к.15–17, 29–30, 33–38].

Антропонімікон населених пунктів Яблунівського ключа 1752 р. був дуже подібним або наближеним до сучасного. Ось, наприклад, у с. Космач зафіксовано такі сучасні прізвища його мешканців: Біловусяк, Бойчук, Вінтоняк, Дудяк, Дзвончук (Дзвінчук), Зварич, Кіф'як, Кушнірчук, Лахманюк, Марчук, Матійчук, Поляк, Попович, Проданюк, Нагірняк, Нікорак (Никорак), Семчук, Татарчук, Шкодяк та інші [5, к. 33–38].

Населеність поселень Яблунівщини виглядала таким чином: в Акришорі – 35, Бані Свірській – 7, Іспасі – 53, Ковалівці – 18, Космачі – 165, Лючі – 55, Стопчатові – 92 і Яблунові – 118 сімей. Якщо припустити, що тодішня родина складалася з шести осіб, то чисельність населення вищезгаданих населених пунктів могла бути приблизно такою: Акришорі – 210, Бані Свірській – 42, Іспасі – 318, Ковалівці – 108, Космачі – 690, Лючі – 330, Стопчатові – 552 і Яблунові – 708 осіб. Отже, серед сіл найменш людиною була Баня Свірська, а найбільш залюдненим – Космач [5, к.12–13, 15–17, 19–20, 21–22, 25–26, 29–30, 33–38].

Панщина в цій ключі становила дванадцять днів на рік. Крім того, жителів Яблунівської околиці залучали на різні поза панщиною роботи: постачати солеварні дровами, ремонтувати мости, дороги, винниці, корчми, солеварні, замок, обгороджувати панські пасовища, мочити льон і коноплі, спрясти моток прядива, охороняти панське майно [5, к.14, 18, 23, 27, 39].

Жителі Яблунівського ключа платили 18 різних податків: десять грошових і вісім натуральних. Грошовими податками були гіберна оплата на утримання шляхетських військових загонів; гоштина – від кожної вівці або кози 12 грош, джуманний за вивіз солі кіньми без воза і права на її продаж поза межами ключа, ленуги – утримання панської охорони феодальних дворів та яблунівського замку, очкове від вулика – 12 грош, підводне від воза або саней (своїм гужовим транспортом мали везти виготовлену продукцію з маєтку, куди накажуть, на 12 миль. – П.С.), рогове – від вола,

коня, корови, третяка – по один злотий, сторожове (замість чергової нічної охорони міщанами замку чи феодалного двору селянами. – *П.С.*), тобто – на оплату сторожів, свинний від свині – 12 грош і черинне за право в солеварні зварити собі сіль, а також на продаж [5. к.14, 18, 23, 27, 39].

З натуральних податків підданам Яблунівського ключа доводилося платити: вікар – два великі сири, букове – гарнець букового насіння на олію і годівлю свиней, ліщинове – гарнець ліщинових горіхів, кухонне – на Великдень власнику давали ягня, а восени яловицю для замкової кухні, сушка – сушений врожай кожного десятого фруктового дерева з власного саду, курячий – одну курку, яйцевий – десять яєць від тяглого господарства і форельне – за вилов форелі в річці [5. к.2, 14, 18, 23, 27, 39].

Космачани ще сплачували один тільки для них специфічний натуральний податок: роп'яний – чотири бочки сиріої нафти [5, к.3, 4, 5]. Отже, податковий прес був досить високим, і жителям Яблунівського ключа з вавилонською вежею податків жилося не вельми легко.

Інвентар Яблунівського ключа 1752 р. фіксує ріст натуральних повинностей міщан Яблунова. Якщо раніше 1745 р. різники містечка здавали на освітлення замку п'ять, то тепер вісім каменів лою [5. к.11].

Слід наголосити, що євреї Яблунова не відчували на собі того вавилонського податкового тягарю, як гуцули. Їм довелося платити тільки шарваркове, линуги, кухонну яловицю та рогове. Отже, вони в порівнянні з корінним населенням були в більш привілейованому становищі. Зокрема, не відробляли панщини, не ходили на шарваркові роботи. Однак майнова диференціація торкнулася і єврейської спільноти. Так, 1752 р. у м. Яблунові 25 сімей євреїв були заможними, а 37 родин – бідними. Ще більша різниця достатків селянських родин спостерігається в селах ключа [5, к.11].

Населення Яблунівської околиці, як свідчать дані інвентарю, займалося землеробством і тваринництвом. Землеробство за своїм типом було присадибним. Тут велика увага приділялась овочівництву і садівництву. Серед овочів перше місце займала капуста. З технічних культур гуцули вирощували, очевидно, льон та коноплі. Вони теж кохалися в садівництві, адже з матеріалів інвентарю встановлено, що тоді у садах гуцулів росли груші, сливи і яблуні [5, к.4].

Тваринництво селян і міщан Яблунівського ключа мало м'ясо-молочний напрям. Серед його галузей найбільш розвинутими були вівчарство та птахівництво. На другому місці було розведення великої рогатої худоби: волів, корів; на третьому – годівля коней і свиней. Варто зазначити, що космачани з усіх жителів Яблунівського ключа найбільше кохалися в конярстві. Їм з 387 коней ключа належало 254, тобто більше половини всього поголів'я. Це пояснюється тим, що до Космача, як свідчить інвентар, не було гужевої дороги і сюди по сіль не заїжджали коломиїці, а тому вироблену на сільських солеварнях продукцію космачани кіньми вивозили на Покуття й Поділля і там її збували, тобто займалися кінним чумакуванням – джуманством. Нездарма лише в цьому селі Галицької Гуцульщини до наших днів дійшла співанка-хроніка “Ой ходив джуман...” та в міжвоєнному часі ще побутував специфічний танець “джуман”. Цікаво, що єврейські родини Яблунова теж тримали домашніх тварин. Зокрема, за даними інвентарю, їхня громада утримувала 23 коней, 91 вола, 88 корів, 25 третяків та 18 озимків [5, к.11, 40].

Основною тягловою силою в селянських і міщанських господарствах Яблунівського ключа, окрім Космача, був віл. Так, кількість волів на Яблунівщині складала 823, а коней 387 штук, тобто у 2,1 раза більше. В окремих населених пунктах ключа картина поголів'я коней виглядала таким чином: Акришорі – 52 : 75, Іспасі – 23 : 109, Ковалівці – 6 : 28, Космачі – 254 : 110, Лючі – 77 : 76, Стопчатові – 19 : 276, Яблунові – 25 : 164. Отже, поголів'я волів у селах Акришорі, Іспасі, Ковалівці, Стопчатові та містечку Яблунові переважало кількість коней, а в Лючі було майже однаковим. Тільки в Кос-

мачі, як уже зазначали, співвідношення у 2,3 рази – на користь коней. Таким чином, розведення і утримання волів і коней обумовлено специфікою господарського укладу того чи іншого населеного пункту Яблунівського ключа [5, к.11, 14, 18, 20, 23, 27, 31, 40].

Розвинутою галуззю тваринництва населення Яблунівського ключа теж було вівчарство і козівництво. Тут на той час налічувалося 5 639 овець і кіз. По ключу на одне селянське господарство в середньому припадало десять, в тому числі в Іспасі і Стопчатіві – по чотири, в Ковалівці і Лючі – по шість, в Акришорі – по 15, а в Космачі – по 24 овець. Таким чином, вівчарство найкраще розвивалося в Космачі й Акришорі, де були великі площі під пасовища овець, зокрема космацькі полонини [5, к. 11,14, 18, 20, 23, 27, 31, 40].

Непогано виглядала картина забезпечення господарств селян і міщан Яблунівського ключа поголів'ям молочної худоби. Так, у містечку Яблунові на 57 єврейських родин припадало 88 корів. У Ковалівці на одне селянське господарство приходилося 1,2, Лючі – 1,4, Акришорі і Стопчатіві – по 1,6, Космачі – 1,8 і Іспасі – 2,6 корови [5, к.11, 14, 18, 20, 23, 27, 31, 40]. Очевидно, в Іспасі молочне господарство мало товарний характер: молочні продукти збували на ринку в Коломиї, де, очевидно, на них був великий попит.

Слід підкреслити, що в Яблунівському ключі теж успішно розвивалося пасічництво і птахівництво. У ключі налічувалося щонайменше 444 вуликів бджіл. Практично кожна селянська родина мала щонайменше по одному пню – вулику. У своїх господарствах селяни і міщани також тримали курей і гусей, адже піддані цієї околиці Галицької Гуцульщини до яблунівського замку були зобов'язані здавати по дві курки і дванадцять яєць [5, к.14, 18, 20, 23, 27, 31, 40].

Що стосується такої галузі тваринництва, як свинарство, то тут воно було орієнтовано на власні потреби. На харчування своїх членів гуцульська сім'я годувала, як правило, двоє свиней. Усього за даними інвентарю в маєтку магната Станіслава Яблонівського по селах Яблунівщини налічувалося 1 054 голів свиней [5, к.2].

Гуцули Яблунівського ключа займалися солеварінням, джуманством, або кінним чумакуванням, рибальством і ремеслами. Солеваріння процвітало в Акришорі, Бані Свірській, Космачі і Яблунові. Для прикладу, в Акришорі сіль продукували на одному, в Бані Свірській – трьох, Космачі – двох і Яблунові – семи черинах. Джуманством займалися космачани, котрі кінно терхом (верхом. – П.С.) сіль вивозили за Прут і Дністер і там сіллю “гостювали”, тобто продавали. Рибальством найбільше займалися космачани. Селян Космача щорічно до Яблунівського замку зобов'язували здавати згідно інвентарних зобов'язань 800 пстругів (форелей. – П.С.) [5, к.2, 4, 5, 9].

Ремесло в Яблунові і по селах яблунівської околиці було розвинутим слабо. Так, тоді у самому містечку Яблунові працювало всього-на-всього 15 ремісників: один котляр, один кушнір, один мельник, один столяр, один ткач, два ковалі, двоє шевців, троє кравців і троє різників на заняття яких, згаданими фахами ремесла вказують прізвища жителів Яблунова [5, к.9, 12, 13].

У сільській місцевості Яблунівщини осередками ремесла були Космач, Люча і Стопчатів. У Космачі сіль варив Фед Зварич, кушнірував Роман Кушнір і слюсарував – Іванко Ісайшин. У сусідньому селі Лючі ткацтвом займалися Дмитро Ткач, Олекса Ткач, теслював Павло Тесля, а токарював Стефан Токар. Стопчатів мав двох відомих ремісників: Павла Зварича (зварича солі) і Федора Ткача (ткача). Свірська Баня знала одного ткача – Семена Ткача. В цих селах при млинах знаходилися ступи і фолюші [5, к.15–17, 25–26, 33–40]. Це свідчить, що в Космачі, Лючі і Стопчатіві виробляли сукно. Отже, припускаємо, що в Яблунівському ключі осередками ткацтва, особливо з випуску сукна були Космач, Люча і Стопчатів.

У кожному населенім пункті Яблунівщини стояла панська корчма, а недалеко від неї диміла винокурня. Найбільше їх знаходилося в самому Яблунові. Шість із семи винниць містечка належали євреям: Іцьку Майоровичу, Мортку Майоровичу, Янкілью Майоровичу, Абрамку Лейбовичу, Копилу Лейзорів, Міхелю Перціву – по одній [5, к.24, 28, 32].

Як засвідчує інвентар, у містечку Яблунові, роздрібна торгівля лише почала зароджуватися. На ціле містечко була одна крамниця, якою володів представник єврейської спільноти Шміло Крамар [5, к.5, 9, 10].

Яблунівські євреї в містечку, окрім винниць, орендували ще й міські солеварні. Так, по одній бані в оренді тримали місцеві євреї Абрамка Лейбович і Копил Лейзорів, по дві – Іцько Майорович і Мортко Майорович. Тільки три бані належали державі. Отже, в Яблунові 1752 р. діяло дев'ять солеварень, які продукували сіль не тільки для яблунівських міщан, а й для потреб внутрішнього ринку всієї Галицької землі, а також, вірогідно, й Поділля.

Досить поширеним і розвинутим на теренах Яблунівщини був млинарний промисел. По одному млинові функціонувало в Акрипорі, Іспасі і Яблунові, а в Космачі і Стопчатіві – по два. Із семи мельників інвентар Яблунівського ключа 1752 р. називає прізвища лише трьох: двох космацьких – Михайла Матейчука і Василя Шкодяка та Федора Мельника з Лючі [5, к.26, 37].

Млини Яблунівського ключа працювали на енергії падаючої річкової води. Вони, як правило, були малопотужними і розмелювали зерно мешканцям одного села. Одні млини Яблунівського ключа працювали з одним каменем, а інші – з двома. Так, у с. Акришорі зерно молот невеликий млин з одним каменем. По одному каменю мали космацькі млини, але при них ще знаходилися ступи і фолюші. По два камені, ступи і фолюші були в млинах сіл Іспас, Люча і Стопчатів та містечка Яблунів [5, к.24, 28, 32]. Наявність ступ та фолюшів засвідчує, що у вищезгаданих населених пунктах Яблунівщини успішно розвивались олійний і ткацький промисли.

З громадських будинків у Яблунівському ключі знаходилося вісім корчем, вісім церков греко-католицького віровизнання, одна лазня, єврейська школа та замок у Яблунові. Корчми стояли в Акришорі, Бані Свірській, Березові, Іспасі, Ковалівці, Космачі (горішній і долішній частині села), Стопчатіві (дві) і Яблунові [5, к.10, 24, 28, 32].

В акришорській греко-католицькій церкві правив Стефан Киселешук, стопчатівській – Ян (Іван. – П.С.) Барабан і Дмитро Космацький, яблунівській – отець Василь, а в космацьких – Григор і Махоняк. Лазня і школа належали яблунівським євреям, а міський замок орендував адміністратор Яблунівського ключа пан Ясенецький [5, к.8, 9, 12, 29, 33].

З будівель фортифікаційного характеру окрасою гуцульського містечка, звісно, був резиденційний замок. Згідно з описом цього замку, який датований 4 травня 1752 р., довідуємося, що яблунівський замок являв собою невелику дерев'яну фортифікаційну споруду, яка знаходилася в центрі міста, бо з нього можна було потрапити до соляних бань та ратуші. Він був обнесений валами з частоколом. В'їзна брама з вежею була збудована з круглого дерева і накрита дахом. Її ворота були дощаними, але окуті залізом. При тій брамі знаходилася курдигарня-в'язниця. Сама в'язниця являла собою дім із двома загратованими вікнами, які потребували ремонту. Піч з великим запічком-бовдуром із двома залізними підпорами, трьома штабами, колода для арештантів і дві лавки. Недалеко від брами стояла збудована з дерева губернаторська стайня. У стайні по одній стороні знаходились ясла і жолоб, а по другій – тільки стійла [5, к.6–7].

На дитинці яблунівського замку красувалася резиденція з ганком губернатора Яблунівського ключа Павла Беноє. Вона мала кухню, льох для зберігання молока, спальну кімнату, комору. У губернаторському залі, який у денний час освітлювався

трьома вікнами стояла сіра кахлева піч, новий стіл столярної роботи, дві лавки та мала шафа. Дах губернаторського будинку був на кроквах і накритий дошками [5, k.6].

Далі за резиденцією губернатора знаходилася комора з одним вікном з віконницею. Сама будівля комори була старою, підпертою опорами. До неї прибудували хату з двома вікнами та шпіхлер. Недалеко знаходився садж – крита дерев'яна загорода на трьох кабанів. За коморою далі розміщалася стайня з двома хлівами для фільваркового дробу, льох для зберігання ярини. З дитинця був вихід – ворота з дерев'яним засувом до міських солеварень. Другі подвійні двері замкового дитинця відкривались, у разі потреби, для виходу на город, котрий був огорожений терасовим плотом. Тут же, за стайнею, знаходився невеликий сад, обгороджений терасовим плотом [5, k.7].

Яблунівський замок охоронявся загоном найманців – смоляків, які утримувалися на кошти місцевих селян. Зокрема, жителі Лючі замість сторожування мали найняти за свій рахунок одну особу для його охорони за 50 злотих. Усього на їх утримання селяни Яблунівського ключа в 1752 р. витратили 596 злотих [5, k.5; k.3, 27].

Таким чином, інвентар Яблунівського ключа 1752 р. є важливим джерелом вивчення соціально-економічних відносин та демографічного розвитку Галицької Гуцульщини середини XVIII ст., а також антропонімікону вищезгаданих населених пунктів. На нашу думку, він заслуговує на окрему публікацію як мовою оригіналу, так і в перекладі українською мовою.

1. Блошинська В. Яблунівський ключ 1738 року / В. Блошинська, П. Сіреджук // Проблеми Гуцульщини : тези міжнародної наук.-практ. конф., м. Косів, 27–28 травня 1993 р. – Чернівці, 1993. – Ч. 1. – С. 62–65.
2. Сіреджук П. Інвентарі як джерело до вивчення історії Галицької Гуцульщини / П. Сіреджук // Тези ювілейної наукової конференції [“Участь науковців товариства “Гуцульщина” у вивченні і вирішенні проблем Гуцульщини”], 27 січня 1996. – Львів, 1996. – С. 5–6.
3. Сіреджук П. С. З минулого Косівщини / П. С. Сіреджук // Старожитності Косівщини. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – С. 4.
4. ЛНБ НАНУ. ВР, ф. 145, спр. 93/б, арк. 10–91.
5. AGAD, zespol. A. Czołowskiego, sygn. 235, k. 1–50.

Анализируется инвентарь Яблуновского ключа 1752 г. Галицкой Гуцульщины как важнейший источник изучения социально-экономических отношений и демографического развития поселений на территории гуцульского края в середине XVIII века. В статье исследуется также практическое значение инвентаря для изучения развития экономики, этнического состава населения и ономастикона жителей Яблуновщины.

Ключевые слова: инвентарь, гуцулы, крестьяне, ремесленники, земледелие, животноводство, налоги, Яблуновский ключ.

The inventory of Yabluniv key of 1752 in Galician Gutsul land as an important source of studying social and economic relations and demographic development of settlements on Gutsul land territory in the middle of the 18th century is analyzed in the article. Its practical value for the study of the development of economy, the ethnic structure of the population and onomasticon of the residents of Yabluniv region is studied in the given research as well.

Keywords: inventory, Gutsuls, villagers, artisans, agriculture, cattle breeding, taxes, Yabluniv key.